

individuale, tranziția cunoaște mai multe trasee, multe reductibile la conversia ca reconvertire. Câțiva ștabi comuniști sunt relocați din Primăverii la pușcărie; Dumitru Popescu câștigă astfel ocazia de a poza, printr-un jurnal de închisoare publicat cu promptitudine (*Timpul lepros*, 1992), într-un prim deținut politic al postcomunismului, într-un Soljenițin sau Steinhart. Mai târziu, Nicolae Dan Fruntelată, în cartea *Diversiunea „albumul” și păpușarii ei* (2011) – pledoarie pro domo în cadrul afacerii albumului *Minunata și fascinantă Românie*, a cărui apariție fusese aprobată de Fruntelată din poziția de secretar de stat în guvernul Văcăroiu, motiv pentru care a fost urmărit ulterior în justiție împreună cu alți decidenți –, își va considera propriul proces „primul proces politic al noii democrații”. Metamorfozele sunt multiple. Fostii comuniști devin anticomuniști intransigenți. Autorii de literatură omagială se respecializează în literatura dedicată noilor figuri politice: unii devin monarhiști, alții cântă victimele închisorilor. Parabolicul face loc realismului „curajos”. Vechea ordine, pe scurt, este înlocuită printr-o euristică taxonomică aflată deocamdată *in progress*, dar care evoluează treptat către stabilizare; acest proces are un caracter ideologic-instituțional, soldat cu efecte în realitate, nefiind doar o simplă listă de figuri literare. În lumea scriitorilor funcționează în primă instanță excluderi pe baza apartenenței mai mult sau mai puțin presupuse la clasa „comuniștilor”. Conducerea Uniunii Scriitorilor este schimbată: în locul președintelui Dumitru Radu Popescu, căruia i se reproșează, în antiteză cu curajul operei sale (*F, Vânătoarea regală* ș.a.), atitudinea colaboraționistă cu ceaușismul târziu, vine Mircea Dinescu, propulsat de statutul de disident construit în ultimii ani printr-un volum interzis, *Moartea citește ziarul*, și prin interviuri anticeaușiste acordate unor publicații din Franța și Germania. Conducerea revistei protocroniste *Luceafărul* este înlocuită în primele zile din 1990. Totuși, se poate observa că briciul taxonomic acționează fără memorie, sincron, și nu diacronic, asupra pozițiilor surprinse în decembrie 1989, și nu asupra pozițiilor deținute de-a lungul întregii perioade comuniste. Astfel, un fost nomenclurist ca Octavian Paler, membru al CC al PCR și șef al Televiziunii și al celui de-al doilea ziar ca importanță, *România liberă*, dar trecut în ultimii șapte ani de comunism într-o zonă gri (scos de la *România liberă*, unde totuși excelase prin zel propagandistic, refuză o altă poziție „inferioară”, de pildă redactor-șef la revista *Magazin*, preferând să se pensioneze), ajunge să joace un rol de justițiar anticomunist. În primele numere postcomuniste din *România literară*, el face interviuri cu membri ai diasporei anticomuniste – Monica Lovinescu, Virgil Ierunca – cu aerul că suferiseră împreună. Mai mult, publică pagini de jurnal din ultimul an de comunism, martore ale zbuciumului anticomunist al lui Paler. Are loc de fapt o luptă pentru putere decisă de câteva principii (poziția anticomunistă din postcomunism are ascendent față de apropierea de puterea politică din

spus: «Dracu' știe, nevastă-mea spune că și acum aude aceleași zgomote în receptor ca și înainte de '89». Eu am plecat destul de traumatizat după această discuție. Dacă președintele țării nu știa sigur cum stau lucrurile... Îmi aduc aminte că am avut o discuție și cu Măgureanu. I-am dat telefon și i-am spus: «Domnule, ce se întâmplă?», iar Măgureanu mi-a răspuns: «Prima instituție care s-a privatizat în România a fost Securitatea. Au plecat cu aparatură, au plecat cu documente, să nu vă mire, e posibil, dar nu noi, instituția, ci toate franjurile ei» (Andrei Pleșu și Petre Roman în dialog cu Elena Ștefoi, *Transformări, inerții, dezordini. 22 de luni după 22 decembrie 1989*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 130).

Câteva profiluri intelectuale

Polul neoconservator

Ca și Gabriel Liiceanu, ANDREI PLEȘU (n. 1948) a evoluat sub influența lui Constantin Noica, dar distanțându-se de el. Despre această datorie ambiguă vorbește dedicația volumului *Minima moralia. Elemente pentru o etică a intervalului* (1988): „Lui Constantin Noica. Dacă nu l-aș fi cunoscut, n-aș fi putut scrie această carte. Dacă l-aș fi ascultat, n-aș fi scris-o”. Un alt mod de a se împotrivi maestrului a fost fuga de o specializare prea rigidă, prea tehnică. După ce s-a impus ca istoric al artei cu *Pitoresc și melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană* (1980), prin *Minima moralia* Pleșu a dedicat o carte eticii (domeniu pe care Noica îl desconsidera și ca teorie, și ca practică). Apoi a explorat eseistic sau sub formă de tratat istoria religiilor: *Limba păsărilor* (1994), *Despre îngeri* (2003), *Parabolele lui Iisus. Adevărul ca poveste* (2012). De asemenea, a făcut publicistică săptămânală (cu unele întreruperi în perioadele în care a fost ministru) la *Dilema* și *Dilema veche*, din producția extinsă de texte editându-și mai multe culegeri: *Chipuri și măști ale tranziției* (1996), *Obscenitatea publică* (2004), *Despre frumusețea uitată a vieții* (2011), *Față către față. Întâlniri și portrete* (2011), *Neliniști vechi și noi* (2016). Notele dintr-un jurnal pe sărite, culese în *Note, stări, zile: 1968-2009* (2010), fuseseră și ele tipărite inițial în revistă. Plus volume de conferințe – *Despre inimă și alte eseuri* (2017) – și de interviuri – *Din vorbă-n vorbă. 23 de ani de întrebări și răspunsuri* (2013). Iată așadar o mare mobilitate, dar mai curând în extensiune decât în intensiune. Ca și Liiceanu, Pleșu este un mare stilist, producând numeroase pagini de proză antologabilă – multe piese de referință apar, de pildă, în *Comédii la porțile Orientului* (2005). De la Caragiale, proza românească a cunoscut puțini autori cu un control atât de fin al frazei, instrumentat cu efecte devastatoare sau, după caz, înălțătoare în special în texte satirice, în pamflete sau în portretistică. Un volum de memorii semnat de Pleșu ar deveni probabil capodopera vieții lui de autor. Dar la fundația acestui mare stilist cu facondă rabelaisian-gurmandă de erudit și de clown stă o filozofie profund conservatoare. Acest *grund* a fost disimulat în anii '90 prin jocul făcut de Pleșu în zona revistei *Dilema* – jocul relativizării certitudinilor, al medierii între tabere polarizate, al combaterii clișeele etc. De altfel, și *Minima moralia* era o investigație privind „intervalul”, adică spațiul plin de incertitudini care însoțește o căutare (spirituală, dar nu numai); nu întotdeauna această căutare premerge o descoperire, o revelație autentică, însă, arată Pleșu, este necesară întotdeauna ca spiritul căutător să aibă toaleta în regulă, să stăpânească o igienă contingentă. Robinson Crusoe, pe care *Minima moralia* îl problematiza pe larg, îi oferea astfel autorului – care respingea nu fără indignare toate lecturile în cheie postcolonială ale personajului lui Defoe – alegoria raportării la un reper absolut:

Etica lui Robinson e criteriologie morală gândită din punctul de vedere al unui *Ganz Anderes* (acel *Aliud valde* augustinian): ea nu caută comportamentul just față de semenii, decât dacă acesta e racordat la ceea ce Jean Anouilh, în *Becket*, numea *l'Honneur de Dieu*. E vorba, în fond, a găsi un principiu moral, care să nu-și extragă

faptul că pot avea o elaborare mai rapidă și pot fi publicate – nu în toate contextele – mai prompt. Pentru a descrie și identifica mișcările în interiorul prozei și poeziei nu apelez decât în mod secundar la principiul generațional. Contrar a ce crezusem multă vreme condiționat de apartenența la propria mea generație, cea douămiistă, scriind această carte am fost forțat să constat că mobilitatea formelor literare este transgenerațională. Câteva exemple : optzecistul Mircea Cărtărescu, nouăzecistul Caius Dobrescu și douămiistul Marius Ianuș invocă fiecare, la un moment dat, ca referință catalizatoare poezia beatnicilor ; șaptezecista Angela Marinescu, una dintre principalele surse de inspirație pentru poetele douămiiste, preluând această influență deja produsă, o adâncește și în sens invers, scriind adică o poezie ce pare că se contaminează ea însăși de mărcile douămiismului ; douămiistul Sorin Stoica reintroduce mărcile metafictionale de rigoare la optzeciști ș.a.m.d. Am rezolvat aceste dificultăți nu punând în paranteză problema generațiilor (ele rămân un marker cronologic util), ci găsind suplimentar în realism un operator capabil să sugereze transgenerațional referința comună – raportarea scriitorilor la realitate printr-un set de convenții teoretice, retorice etc. Am izolat câte trei modele principale atât în proza, cât și în poezia contemporană. Ele sunt tipologice (pot fi întâlnite sau extrapolate și în alte contexte) și istorice (momentul specific în care se manifestă le conferă și explică particularitățile). Fără a fi identice, pot fi identificate o serie de similitudini între cele trei modele din poezie și din proză. *Nota bene*, două dintre cele trei momente ale evoluției poeziei (postmodernism/neo-expresionism – pe care le integrez aceleiași mișcări complementare – și minimalism) pot fi întâlnite nominal și în *Postmodernismul românesc* de Mircea Cărtărescu. Însă felul în care folosesc și valorizez aceste etichete este destul de diferit. În fine, partea a cincea din carte – intitulată „Specificul transnațional” printr-o distanțare sarcastică de titlul capitolului rasist cu care G. Călinescu își încheia *Istoria...*, „Specificul național” – iese din spațiul local pentru a panorama relațiile transnaționale ale literaturii române postcomuniste¹.

1. Deși postcomunismul românesc s-a bucurat până acum de interes la nivel internațional, elementul literar a fost tratat de regulă marginal și prea sintetic. O bibliografie minimală : R.J. Crampton, *Eastern Europe in Twentieth Century and After*, Routledge, Londra, 1997 ; Charles King, *Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, 2000 ; Henry F. Carey, *Romania Since 1989 : Politics, Economics, and Society*, Lexington Books, Lanham – Boulder – New York – Toronto – Oxford, 2004 ; Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, traducere de Mihai Elen, Delia Răzdolescu, Horia Barna, Editura Humanitas, București, 2004 ; Zsuzsa Csergo, *Talk of the Nation : Language and Conflict in Romania and Slovakia*, Cornell University Press, Ithaca, 2007 ; Nataša Kovačević, *Narrating Post/Communism. Colonial Discourse and Europe's Borderline Civilization*, Routledge, Londra – New York, 2008 ; Christian Moraru (ed.), *Postcommunism, Postmodernism, and the Global Imagination*, Columbia University Press, New York, 2009 ; Costica Bradatan, Serguei Alex. Oushakine (eds.), *In Marx's Shadow : Knowledge, Power, and Intellectuals in Eastern Europe and Russia*, Lexington Books, Plymouth, 2010 ; Maria Todorova, Zsuzsa Gille (eds.), *Post-Communist Nostalgia*, Berghahn Books, New York – Oxford, 2010 ; Maria Todorova (ed.), *Remembering Communism : Genres of Representation*, Social Science Research Council, New York, 2010 ; Claude Karnoouh, *Raport asupra postcomunismului și alte eseuri incorecte politic*, traducere de Teodora Dumitru, Alexandria Publishing House, Suceava, 2014 ; Lavinia Stan, Diane Vancea (coord.), *România postcomunistă. Trecut, prezent și viitor*, traducere de Cristian Ciobanu, Alina Buzarna-Tihenea (Gălbează), Mura Ghosh, Adriana Groza, György Kovács-Gorboi, Adriana Dana Listeș Pop, Angelo Mitchievici și Ruxandra Pascu, prefață de Paul E. Sum, prefață la ediția română de Angelo Mitchievici, Editura Polirom, Iași, 2017.

Deși cartea poartă subtitlul simbolic *1990-2020*, care recunoaște rolul jucat de căderea comunismului la finele lui 1989 pentru formarea unei noi perioade literare, limita ei inferioară este acorată în anii '80, în care se formează Mircea Cărtărescu și ceilalți optzeciști, dar trimite filamente până în anii '60-'70 sau chiar mult mai devreme, în secolul al XIX-lea.

Nu mi-am propus să ating exhaustivitatea unui dicționar. De aici o serie de absențe pe care le regret și le asum în aceeași măsură. Dar acest proiect rămâne în principiu deschis, deci este posibil ca o ediție viitoare să remedieze cel puțin o parte din aceste absențe (care nu afectează însă decât la nivel de detaliu felul în care înțeleg evoluția literaturii recente). De altfel, am recurs la micromonografii printr-un soi de compromis didactic cu proiectul meu inițial; avusesem multă vreme în minte o istorie strict sistemică a literaturii contemporane, un fel de roman de uzină în care chipurile și vocile individuale apar ca simple detalii în coregrafia generală configurată de mișcarea și vuietul angrenajelor.

Cele două liste incluse la sfârșitul părții a treia și a patra cuprind 180 de volume (ficțiune și poezie) pe care le consider importante sau relevante pentru ultimii 30 de ani.

I-am așezat pe autori în ordinea debutului, alterând această dispunere doar în câteva rânduri, din rațiuni de asortare tematică. Am introdus în carte un număr mare de citate în vederea unui efect polifonic, care să submineze și în același timp să amplifice propria mea voce narativă – și nu în ultimul rând pentru ca volumul să poată fi citit nu doar în mijlocul unei biblioteci; revizuindu-mi cartea în plin *lockdown* pandemic, înțeleg prea bine cât de dificil poate fi accesul la o carte sau alta.

În ce privește orientarea filozofică/ideologică, într-o mare măsură m-am inspirat din materialismul contingentei ce poate fi găsit în filozofia târzie a lui Louis Althusser. Următorul fragment ar putea figura ca motto:

Filozoful materialist este un ins care întotdeauna prinde un tren aflat în mișcare, precum eroul din westernurile americane. Un tren trece prin fața lui: poate să-l lase să treacă și nimic nu se întâmplă între el și tren; dar, de asemenea, poate să-l ia din mers. Acest filozof nu cunoaște nici Originea, nici Primul Principiu, nici destinația. El se îmbarcă în trenul aflat în mișcare și se așază pe unul dintre locurile disponibile sau înaintează prin vagoane, sporovăind cu ceilalți pasageri. El asistă, fără să fi putut prevedea ceva, la tot ce survine într-un mod imprevizibil și aleatoriu, adunând o cantitate nelimitată de informații și făcând un număr infinit de observații, atât cu privire la trenul însuși, cât și cu privire la pasageri sau la peisajul pe care îl vede desfășurându-se pe fereastră. Pe scurt, el înregistrează secvențe ale unor întâlniri aleatorii, nu, precum filozoful idealist, consecuții deduse dintr-o origine pe care se întemeiază întreaga Semnificație, sau dintr-un Principiu Inițial sau Causă absolută¹.

Această filozofie materialistă a aleatoriului și contingentei nu trebuie citită ca o raționalizare a arbitrarului. Un istoric literar, fie el și unul al literaturii contemporane (un concept prin excelență deschis, în curs de dezvoltare), nu poate invoca luxul de a se plimba la întâmplare sau după bunul plac prin zona obiectului său de cercetare, culegând de ici sau de colo câte un obiect răătăcit. Există hărți, rute, informații prealabile, cunoștințe dobândite în timpul procesului, prejudecăți și așa mai departe – pe scurt, tot pachetul unui traseu turistic orientat. Ca orice joc de tip RPG, oricât de *free*

1. Louis Althusser, *Philosophy of the Encounter: Later Writings, 1978-87*, traducere de G. M. Goshgarian, Verso, Londra, 2006, pp. 277-278.

world și deschis explorărilor ar fi acesta, istoria literară păstrează o serie de limitări obiective date de realitatea obiectului său. Însă, pe de altă parte, procesul de explorare, finit totuși, este infinit în raport cu puterile unui singur individ. Iar lumea pe care acesta trebuie să o cartografieze nu este doar prea deschisă în raport cu limitele unei vieți (sau ale unui proiect de cercetare limitat), ci și, în bună parte, opacă. Franco Moretti invoca faptul că cele 20 000 de romane publicate în Marea Britanie în secolul al XIX-lea transformă într-o glumă pretențiile unui istoric de a acoperi totul. Literatura contemporană, fie ea și „doar” română (deși nici aceasta nu funcționează chiar ca o monadă), are numeroase zone opace: sute de edituri-fantomă, sute de publicații de negăsit nicăieri, mii de volume care nu apar în arhivele consultabile. Aceasta este o limită obiectivă. Pe de altă parte, pentru a vorbi în nume propriu, această carte a fost scrisă nu în trei sau în cinci ani, ci din momentul în care am început să citesc. Caracterul ei autobiografic vine din atâtea și atâtea întâlniri întâmplătoare cu o carte care în acel moment nu mi-a „folosit” la nimic, dar de pe urma căreia am rămas cu o informație pe care am introdus-o aici; din atâtea texte – unele utilizate aici în modul cel mai nemijlocit, prin reluare sau rescriere – pe care le-am scris „întâmplător” (în sensul că aș fi putut scrie despre oricare alte cărți sau oricare alți autori). Așadar, cartea de față reproduce, dincolo de turul obligatoriu prin problema X sau autorul Y, materialitatea unor contingente pur personale.

Felul în care invoc materialismul (post)marxist are și o rațiune polemică explicită. Acest model asumat ideologic este aproape absent din critica română a ultimelor decenii. O versiune foarte primitivă a marxismului, manifestată sub forma realismului socialist, a deținut un rol hegemonic în anii 1948-1964, lungul prim deceniu de comunism din România. Dintre criticii din această perioadă, unii au reușit de-a lungul anilor '60-'80 să producă pagini sofisticate de critică marxistă: Ov. S. Crohmălniceanu, Nicolae Tertulian, Paul Georgescu, Paul Cornea, Z. Ornea. Cornea a publicat o istorie fundamentală a „originilor romantismului românesc”, Crohmălniceanu o istorie solidă a literaturii interbelice, iar Ornea o serie de tomuri încă nedepășite privind istoria ideilor dintre Junimea și anii '30 din secolul XX. Însă critica lor a ocolit, în general, literatura contemporană. După cum am sugerat, o istorie marxistă a literaturii contemporane ducea automat la o presetare propagandistică: dincolo de clișeele oficiale din documentele de partid, comunismul real nu permitea o privire critică asupra sa. Generațiile ulterioare de critici și istorici literari au respins, în general, marxismul, atât în anii '70-'80 (ultimele două decenii de comunism), cât și în deceniile de după căderea comunismului în 1989. Poate fi văzută aici, desigur, o reacție de respingere a realismului socialist în formă continuată. Dar, pe de altă parte, exista o lungă tradiție locală în acest sens. Critica literară din România se exersase și înainte de comunism în zona ambiguă dintre etnicism/naționalism și teorii idealiste asupra autonomiei esteticului – acesta fiind modelul pe care nici comunismul n-a reușit să-l disloce, ba chiar l-a încurajat în anii '60-'80, marcați de întoarcerea naționalismului în alianță cu autonomia esteticului. Deși a suportat numeroase *update*-uri metodologice din diverse direcții, criticii români au rămas până azi suspicioși față de modul ideologic de a citi literatura, abordările lor rămânând „blocate [...] încă în tradiționalismul naționalist estetisto-eseist și în metodologia și vocabularul demodat al acestora”¹.

De fapt, puține cuvinte au fost mai rău famate după căderea comunismului în 1989 decât „ideologie”. Dat fiind rolul acordat ideologiei în discursul public al comunismului, toate úzurile ei au fost acumulate ca uzúri și demascate cu furie sau măcar cu

1. Christian Moraru, „«Noi» nu am fost niciodată postmoderni. Despre alfabetizarea critică”, în Alex Cistelean, Alex Ciorogar (coord.), *Ce mai rămâne din Mai 68 ?*, Editura frACTalia, București, 2018, p. 62.

rezerve în postcomunism. Apare aici un paradox specific regimurilor socialiste: ideologia (cuvânt-cheie în toate aceste regimuri) a fost în același timp un instrument critică utilizat pentru deconstruirea capitalismului, dar și un dirijor de direcție pentru comunism¹. Ideologia ca motor al comunismului și ideologia în calitate de critică: iată cele două sensuri care au fost aruncate după 1989 *împreună*, așa cum *împreună* au fost aruncate sau arse operele complete ale lui Nicolae Ceaușescu și ale lui Marx-Engels – deși Marx și Engels ofereau, de fapt, cea mai bună introducere în tranziția la capitalism care avea să urmeze. După cum scria fostul disident anticomunist Mircea Dinescu în volumul *O beție cu Marx* (1996):

Bătrâne Marx, tu pe aceste meleaguri
vei fi degrabă bărbierit și trimis la reeducare.
Până și faptul că vacile estice
care au păscut pe lângă linia ferată
se cred vagoane de locomotivă și nu mai dau lapte
ți se pune tot ție în cărcă.
Bine-ar fi să cadă orașul pe mâna negustorilor
să nu mai pută piața atât a retorică
să vină berarii, pastramagiii, lăptarii
cu dialectica orzului fermentat
și-a brânzei închegate².

După 1989, însăși alegerea cuvântului „ideologie” a fost percepută drept o autodemascare, dată fiind polarizarea... ideologică pe care uzul conceptului încă îl mai provoacă. Dreapta de cele mai felurite soiuri – dar nu numai – îl privește cu iritare, simțind nevoia să-i deconspire agenda ascunsă și istoria maculată atât de regimurile comuniste, cât și de cele fasciste. Când nu concede să înțeleagă prin ideologie un set de propoziții doctrinare care legitimează o mișcare politică mai mult sau mai puțin formalizată³ (un sens descriptiv-neutru la care, de altfel, voi apela în continuare când va fi cazul), dreapta (și mai ales dreapta conservatoare) demască în ideologii o gândire dogmatic-propagandistică opusă adevăratei gândiri critice⁴. Este timpul ca o astfel de limitare metodologică și epistemică să fie în sfârșit înlăturată, iar ideologia să-și regăsească, pe altă spirală a istoriei, rolul principal în critica literară pe care îl avusese la E. Lovinescu.

1. „Interesul contemporan [din țările socialiste] pentru teoria marxistă a determinismului social provine din locul ei privilegiat în cadrul gândirii marxiste de a fi indisolubil și nemijlocit legată de practica socială, de acțiunea revoluționară, de a o fundamenta pe aceasta în mod direct” (Radu Florian, *Introducere în teoria marxistă a determinismului social*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 7).
2. Mircea Dinescu, „O beție cu Marx”, în *idem*, *Opera poetică*, vol. II, Editura Cartier, Chișinău, 2005, p. 148.
3. Un exemplu dintr-o lungă listă: Andrew Vincent, *Modern Political Ideologies*, ediția a treia, Wiley-Blackwell, Malden-Oxford-Chichester, 2010.
4. Astfel, potrivit lui Andrei Pleșu, care nu face decât să colporteze un loc comun (caracteristic nu doar scenei românești de după 1989, ci și ariei globale neoconservatoare), „ideologiile sunt construcții rapide de idei, izvorâte dintr-un interes privat sau de grup și având drept scop modificarea mentalității publice, a instituțiilor și a vieții sociale” (Andrei Pleșu, *Despre bucurie în Est și în Vest și alte eseuri*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 117). Ironia face ca acest din urmă sens să decurgă chiar din sensul analitic pe care Karl Marx și Friedrich Engels l-au dezvoltat când au teoretizat conceptul de ideologie în scrierile lor de tinerețe, începând cu *Ideologia germană*.